

Михайло Слабошпицький

В'ячеслав Брюховецький — як практичне мислення

І все це було о тій далекій порі нашого життя, яка світитись з пам'яті, мов прекрасний сон.

Ми тоді ще не перестали бути молодими. І цим уже багато що сказано.

Хоча ми з огидою згадуємо добу казарменого соціалізму, за якого нам судилося жити, зі здриганням поновлюємо в пам'яті роки, коли під тотальним контролем було все і вся, навіть і суто приватне життя, однак водночас із цим не губимо з пам'яті усілякі скарби молодості, ностальгійно згадуємо важливі для нас події, обличчя дорогих людей і ще чимало чого для нас небайдужого, що також лишилося в тих часах.

Ну як не шкодувати за тим, що ти міг тоді, навіть прочаркувавшись до пізньої ночі зі своїми «мочемордіями», вранці, здопінгувавшись кавою й анітрохи не відчуваючи похмільного синдрому, виродити літературний коментар чи рецензію. Або ж як не пошкодувати за тією порою, коли твої діти були ще зовсім маленькими, а отже — справді твоїми, бо ж згодом ти з великим подивуванням відкрив, що вони — вже зовсім дорослі й геть мовби не твої, бо ти втрачаєш їх — вони відходять од тебе щодалі більше й більше, занурюючись у ріку суто свого життя, яке так мало дотичне до твого. Йі аж тепер ти подумав, що колись твої батьки теж пережили таку ситуацію із тобою, коли ти — сам того не помічаючи — відходив од них, полишаючи їх наодинці з собою.

Не ми перші й не ми останні, оглядаючися в молодість, робимо відкриття: а таки ж справді тоді вода була мокріша, цукор — солодший, а трава — зеленіша.

Навіть не зважаючи на безпросвітність комуністичного тоталітаризму.

Бо то було *саме наше* життя. Наше. Твоє зокрема.

Впадаючи в отакі ностальгійні «охи», абсолютно переконаний: я тут – анітрохи не оригінальний. Через такі настрої переходять покоління за поколінням. Вочевидь, вони навідували чи навідують і В'ячеслава Брюховецького. Ми з ним – майже ровесники. Я – лише на рік попереду.

Тридцять два роки тому звів нас відділ критики «Літературної України».

Зважаючи на динамізм усіх подій, які вибухали відтоді, це – просто неймовірно багато. Стільки літературних поколінь вже заманіфестувало себе. Стільки мод та погод відшуміло. Стільки шкіл в академічному літературознавстві рекрутувало до себе неофітів. Уже й з Могилянки його вихованці стали під знамена теорій Гадамера, Дериди, Дельоза, Бодріяра...

Мабуть, саме таких, як він, мав на увазі поет, пишучи:

Блажен, кто смолоду был молод...

Респектабельний сьогодні президент університету «Києво-Могилянська академія» Брюховецький загалом мало нагадує В'ячеслава Брюховецького з відділу критики «Літературної України».

Той Брюховецький – амбітний, азартний, запальний – поспішав (і, головне, встигав!) і в «Енейному» товаристві з Григором Тютюнником посидіти, і важливу книжку прочитати, і талановитого чоловіка підтримати, і комплімента гарній жінці вивершити, і негідникові в пику вердикт свій видати. Того Брюховецького було справді багато – мені здавалося, я скрізь натрапляю на нього, бо, як людина динамічна й багатогранна, він часто бував присутнім навіть там, де був фізично відсутній.

Говоримо, наприклад, про якусь книжку – і я чую: «А от Брюховецький сказав...»

Заходжу до котрогось відомого письменника додому, а він: «У вас у газеті була справді розумна стаття Брюховецького...»

Хоч і не буває в історії умовного способу (от, мовляв, якби не., то б!), та все ж мені легко уявляється, як могло б скластися життя В'ячеслава Брюховецького за тієї ситуації, якби Могилянка не стала його долею. Бо ж він тоді вже був заручений (здавалося, назавжди, з критикою та літературознавством); у генерації дебютантів, як любили тоді писати, «рухомої естетики», Брюхо-

вещький – одна з найяскравіших індивідуальностей. З-поміж інших він вирізнявся цікавістю до всяких теорій, прагненням системності в роботі та добрим літературним письмом (останнє також дуже важливо, бо мало критиків уміють писати з літературним блиском, усе вивергують якесь нудярно-протокольне словоскладання).

Очевидно, саме критика завжди була найслабшою ланкою української літератури. На всіх етапах її існування ми мали одного-двох мислячих авторів, які тримали в полі зору все, що писалося в Україні, й розмірковували над тим, намагаючись звести все до якогось спільного знаменника. Про причини такої бідності тут не говоритимемо – то окрема тема. Досить лише сказати, що не останню роль там мали мізерна кількість періодики й мізерні гонорари, що не могло стимулювати приплив та виховання відповідної автури.

У радянські часи на зміну вистріляним критикам, як, зрештою, і поетам та прозаїкам, прийшли люди так звані комсомольського та робітничого призовів, котрим елементарно бракувало літературної культури, й вони спільними зусиллями – під перманентним керівництвом КПРС, яка зробила з літератури однозначно державну справу, – знизили професійний рівень критики майже до рівня цілковитої непрофесійності.

Шістдесяті роки – нові дійові, і то відразу головні! – особи й у критиці, в якій посилився струмінь професіоналізму. До того ж хрущовська «відлига» визначила нову, справді на той час обнадійливу міру відвертості. Їхню ноту й намагалося підхопити наше покоління, яке все ще не могло повірити, що часи знову змінилися. І – не на краще. А тому не треба тішити себе ілюзіями, що хтось дозволить нам висловлюватися в критиці прямим текстом. Тобто – називати речі своїми іменами. Оскільки критика тоді мала в собі багато від звичайної літературної публіцистики, то оця дикція прямим текстом була однією з дуже бажаних тоді умов. Передовсім вона притягувала до критики не філологічного читача, який шукав у тих текстах відповіді не тільки на суто літературні питання.

Брюховецький, мабуть, був єдиним із нас, хто найменше тяжів до публіцистичності, а отже й не надто апелював до читачевих емоцій, раціоналістичний, сухуватий (але незрідка афористичний), він, як правило, був націлений на концепцію, на узагальнення літературного факту, про який він вів мову, прагнуч співвіднести той факт з іншими фактами, просто не міг обійтися

без широкого контексту. Мені й досі пам'ятається характерна в цьому розумінні його стаття «...Бо глухий не засіє поля» (публікувалася з продовженням у кількох номерах «Літературної України»). Приводом для її написання стала діалогія Василя Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини». Легко було «діаспорним» аналітикам на взір Марка Павлишина, обклавшись критичними ланцетами, препарувати ці тексти, вишукуючи в них незнищенні ознаки котляревщини, переконувати нас у безперспективності такої стильової течії.

Брюховецький писав про Землякову діалогію не з «прекрасного далека», а зсередини українського літпроцесу, знаючи все не сказане в «Лебединій зграї» та «Зелених Млинах» з причин цензурних, бачачи народження багатообіцяльної творчої тенденції в українській прозі, яка відчутно страждала через повзучу ілюстративність, стилістичну безвиразність, а також «етикетність» (дефініція Д. Лихачова) письма з оглядкою на приписи соціалістичного реалізму. Критик побачив у Земляка саму демократизацію письма, – те, що може стати новою точкою відліку в тодішній українській прозі. Він нагадував перше враження, яке створив своєю появою на білому тлі нашої прози роман Олександра Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця». Добре пам'ятаю, як ми, студенти, захоплювалися багатою мовною палітрою і стилістичною яскравістю Ільченкового роману. «Буяння образного бачення, переосмислення фольклорних мотивів, асоціативна розкутість – ось що насамперед приваблювало читачів. Так, це був перший крок. Але наступний, якісно значущіший, зробив своєю діалогією В. Земляк», – наголошував В. Брюховецький.

Звісно ж, саме Земляк інспірував «Позиченого чоловіка», «Парад планет» і «Приватне життя феномена» Є. Гуцала та «Оглянься з осені» В. Яворівського, які також почали «химерити», побачивши успіх Землякової діалогії. Є. Гуцало і В. Яворівський нагадували людей, що намагаються вскочити в поїзд, який уже рушив зі станції. Характерно, що на «химерну прозу» з-поміж усіх наших авторів активно зреагували саме вони – люди з блискавичною творчою реакцією.

Ясна річ, пишучи про «Лебедину» діалогію Земляка, Брюховецький тримав у полі зору всі ті твори, які критика, не мавши точнішої дефініції, нарекла «химерною прозою»: «Левине серце» П. Загребельного, «Савку» І. Сенченка, «Зорі й оселедці» та «На ясні зорі» В. Міняйла, «Манускрипт з вулиці Руської»

Р. Іваничука, «Камінне Поле» Р. Федоріва, «Хроніку міста Ярополя» Ю. Щербака.

Те, що іменуємо «химерною прозою», знаменувало справді цікавий процес чи не у всіх тодішніх літературах Союзу, де з'явилися засновані на національному фольклорі й казковій фантастиці, сміливі у використанні прийомів гіперболи, гротеску й іронії школи чи течії. У грузинській прозі тоді з'явилися романи «Дата Туташхія» Ч. Амiredжибі, «І кожен, хто зустрінеється зі мною», «Йшла по дорозі людина» О. Чіладзе, «Вітер, у якого немає імені» О. Чхеїдзе, «Казка про білого бичка» та «Елегія для Анни» В. Васиlake – в молдавській, «Батьки й хрещені батьки» П. Трейниса – в литовській, «Сийм-силач» Еме Беекман – в естонській...

Власне, щось подібне відбувалося й у латиноамериканській літературі. Не випадково ж у наших тодішніх статтях про «химерну прозу» зарясніли імена Гарсія Маркеса, Алехо Карпент'єра, Хуліо Кортасара, Хорхе Луїса Борхеса, Роа Бастіоса, Жоржі Амаду, Артуро Услара П'єтрі...

У той час точилися дискусії про критику: що вона таке за своєю природою? чим вирізняється з-поміж прози, поезії, драматургії, публіцистики? Якраз до цих дискусій з'явилася друком книга російського літературознавця Бориса Бурсова «Критика як література», в якій він відмежовував критику від літературознавства (дехто наполягав: критика – це таке собі прикладне літературознавство). Наші вчені мужі з Інституту літератури категорично наголошували: критика за своєю природою – наукова, інакше – вона просто не критика. Теза – доволі сумнівна, бо ж критика – хоч би якою вона була: імпресіоністичною (в дусі Анатолія Франса, який твердив, що пише про пригоди своєї душі в світі того чи того твору), сангієнічною (своєю війною з графоманами критик нагадує мисливця на полюванні), соціологічною (автори зосереджуються на порівнянні явищ життя і їхнього відображення в літературі), естетичною (кожен вкладає в це визначення тільки йому відомий зміст) чи ще якою завгодно – однак у кожному з цих випадків критика далека від претензій підмінити літературознавство чи історію літератури.

Брюховецький тоді обґрунтовував свою теорію. В ній наголошувалося на творчій позиції служителів «рухомої естетики». Теза, яку він намагався обґрунтувати, звучала так: «Критика як практичне мислення». Наскільки пам'ятається, мотивація в Брюховецького була приблизно така. Критик, звичайно, уважно

спостерігає за тим, що діється в літературі. Він помічає, що якісь тенденції в ній чи твори мають принципово важливе для літератури значення, бо відкривають для неї, на його гадку, справді знаменні перспективи. І тоді критик – якщо він справжній критик, а не такий собі скромний рецензент чи злобний Зоїл – активно підтримує згадувану тенденцію чи твір, практично допомагає утвердженню того в літературі. Одне слово, критик – не просто аналітик, осмислювач, а повноправний учасник літературного процесу, власне, творець його.

Несподівана й цікава теорія – особливо актуальна тоді, в часи комуністичної диктатури, коли присяжні критики боролися з усім, що не вкладалося в прокрустове ложе соціалістичного реалізму. От саме це, що не вкладалося в те ложе, й закликав Брюховецький підтримувати. Цим він афішував своє небажання йти «в ногу» з абсолютно вірогідними критиками. Він не артикулював у своїй теорії етичних імперативів (чесності критика перед собою і перед літературою), але такий імператив був у ній присутній як щось само собою зрозуміле. Реакція Брюховецького на Землякову діалогію і була прикладом практичного втілення його теорії про критику як практичне мислення.

Звичайно, і він, і ми, апологети «химерної прози», помилилися в своїх сподіваннях на неї. Вона не стала прологом до українського художнього феномену, який би потряс літературний світ. Це справді сталося десь, але – не в нас. Один за одним з'явилися нові романи О. Чіладзе («Залізний театр», «Березневий півень»), розлунилася далеко за межі СРСР дискусія довкола романів Ч. Айтматова «Плаха» й «І довше віку день триває», згодом у російській літературі з'явилися резонансні твори А. Кіма, В. Маканіна, В. Лічутіна. Колись говорилося, що російська література вийшла із «Шинелі» нашого М. Гоголя. А тут видається, що нові твори «авторської» російської прози – позашлябні діти нашої «химерної прози». Рідних же вона не має.

Це вже – просто до слова, щоб закрити тему «химерної прози», яка «прописана» в творчій біографії молодого критика В'ячеслава Брюховецького.

До речі, за якісь пару років у «Літературній Україні» Брюховецький увиразнив свої літературні симпатії та антипатії. До перших належали Іван Сенченко (згодом з'явилася цікава книжка про нього, в якій Брюховецький, без перебільшення кажучи, відкрив нам ранні твори колишнього «Ваплітянина»), Михайло

Доленго (гадається мені, їх звели шахи – обоє прекрасні шахісти), Василь Мисик, Юрій Івакін, Роман Гром'як.

Як і кожному в газеті, йому довелося писати оперативні матеріали, до яких автор не встигає належно підготуватися, оскільки сьогодні не знає, що завтра йому випаде ця тема. Такі випадки стають нагодою перевірити загальну професійну ерудицію і підготовку критика, рівень його кваліфікації. Здається, у всіх цих епізодах Брюховецький був, як мовиться, на висоті – його інтерв'ю, рецензії і статті не стали творчими провалами. Їх справді помічали, про них говорили.

Це вже згодом, у час горбачовської «перестройки», коли він був у Інституті літератури, з'явилися його книги «Микола Зеров» та «Ліна Костенко». Там він показав себе й сумлінним «емпіриком», і глибоким аналітиком.

Здається, заповідався новий етап у його літературній біографії. Але вже тоді з'явилася в нього велика ідея, яка й стала змістом його подальшого життя.

Києво-Могилянська академія.

Він говорив нам про ідею її відродження. А ми підсміювалися з нього: мовляв, такий серйозний чоловік, а захворів на наївне мрійництво.

...Ще в часи «Літературної України» під час котроїсь нашої суперечки я з повчальними нотками зачитував йому афоризм Станіслава Єжи Леца, в якому звучало: коли ти проб'єш головою стінку, то все одно опинишся в сусідній камері. Мовляв, твоя наполегливість – марна, результату не буде.

А він різко відповів: «Тоді я й там стінку проб'ю!..»

Гадаю, що в тій фразі – дуже багато від Брюховецького. Від того Брюховецького, який уособлює для мене (та хіба лише для мене?!) волю до перемоги й суто практичне (таке дефіцитне у нас!) мислення.